

FRAZEOLOGIZMLAR TAHLILI XUSUSIDA

Rahmonjonova ,Madinabonu Barat qizi
Nizomiy nomidagi O'ZMPU O'zbek tili va adabiyot fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon tilshunoslikda frazeologik birliklar tahlili va ularning lug'atlarda berilishi muammosi batafsil yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik lug'at, tasnif

Kirish

Frazeologiya tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib ,u tilning lug'at tarkibidagi frazemalar haqida umumiy ma'lumot berib o'tiladi, ya'ni frazeologiya tilshunoslikning frazemalar bilan shug'ullanuvchi va turg'un iboralar haqidagi bilim demakdir. Iboralar asosan turg'un birikma holidagi atamalarni , parafrazalar va frazeologizmlarni o'z ichiga oladi. Bu birikmalar faqat ma'no ifodalash xususiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Parafrazalar asosan turg'un birikmalardan iborat bo'ladi.

Frazeologiya (grekcha .phrasis-"ifoda ", logos -"ta'limot") atamasi ma'noda ishlatiladi. Til frazeologik tarkibini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi hamda shu tilning frazeologizmi majmuihamdir. Frazeologiya o'rganish predmeti frazeologizmning tabiati va substansional xususiyatlari hamda ularning nutqda amal qilish qonuniyatidir. Frazeologizm ibora, frazeologik birlik, turg'un birikma, barqaror birikma, frazeologik birikma atamalari bilan ham yuritiladi. Asosan frazeologiya leksikologiya bo'limining tarkibiy ham qismidir. Frazeologizm tashkil etuvchisiga ko'ra qo'shma leksema, so'z birikmasi va gapga o'xshaydi. Ammo ular ko'proq qo'shma leksema kabi til jamiyati ongida tayyor va barqaror holda yashaydi. Qisqacha qilib aytganda , frazeologizm lisonda barcha barcha lisoniy birliklarga xos bo'lgan umumiylik tabiatiga xosdir va nutqda xususiylik sifatida ham namoyon bo'la oladi. So'z ham frazeologik birikma ham lug'aviy birlik sanaladi. Qiyosiy ma'noda aytilganda tilning lug'at boyligini tashkil qiladi.

A. Reformatskiy frazeologiya to'g'risida shunday deydi: "Biror adabiy yo'nalishga yoki biror muallifga nisbatan qo'llaniladigan so'zlar va so'z birikmalari frazeologik birikmalar " deb ataladi.

V.M. Mokiyeonkoning fikriga ko'ra esa "Frazeologik birlik deganda turg'un ,qayta ishlangan ekspressiv , yaxlit ma'noga ega bo'lgan leksemalar birikmasi tushuniladi." Frazeologizm tashqi ko'rinishi jihatidan so'z birikmasi yoki gap ko'rinishida bo'ladi. So'z birikmasi ko'rinishidagi frazeologizmlarga :jig'iga tegmoq, ko'ngli bo'sh, kir izlamoq kabilar misol bo'la oladi. Frazeologizm ,asosan belgi va harakatni ifodalaydi. Demak ,ular grammatik jihatdan belgi yoki harakat bildiruvchi so'z turkumiga mansub.

Fe'l turkumiga mansub frazeologizmlar : yaxshi ko'rmoq, holdan toymoq, o'pkasini

cho'pga ilmoq, azob chekmoq, ko'ngliga qo'l solmoq kabi.

Sifat turkumiga mansub frazeologizmlar: chehrasi ochiq, vijdoni toza, tumshug'i baland, yuragi toza, dili siyoh.

Frazeologik lug'atlar har bir tilning va uning madaniyatini eng muhim va boy jabhasi hisoblanadi. Frazeologizmlarda esa xalqning buyuk roli tillararo munosabatlar va ularning tarixi, madaniyati aks etadi.

Demak frazeografiya tildagi turg'un birikmalar -frazeologizmlardan lug'at tuzish tamoyillarini, frazeologik lug'at turlarini o'rganish bilan shug'ullanuvchi tilshunoslik sohasidir. Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmog'i sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo bo'lgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A.A.Potebnya, I.I.Sreznevskiy, A.A.Shaxmatov asarlarida asos solingan bo'lsa barqaror (turg'un) so'z birikmalarini alohida tilshunoslik bo'limi -Frazeologiya o'rganish masalasi 20-40-yillardagi o'quv -metodik adabiyotlarda -Ye.D.Polivanov, S.Abakumov, L.A.Bulaxovskiy asarlarida bu haqida batafsil aytib o'tilgan.

O'zbek tilshunosligida frazeologiya sohasidagi tadqiqotlar o'tgan asrning 50-yillaridan boshlangan. Shu kungacha frazeologizmlar turli jihatlaridan o'rganilgan jumladan, (Sh.Rahmatullayev, B.Yo'ldoshev, A.Mamatov kabilar). Alohida aytib o'tish lozimki Frazeografiya sohasida ingliz olimlari Adam Makkey, R.L.Kolinz, Ronald Makin va boshqalarning ilmiy tadqiqotlaridan bilish mumkin. Tilshunoslik bo'limi sifatidagi Frazeologiyani asosiy jihati shundan iboratki frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o'rganishga, balki frazeologizmlarning nutqda qo'llanilish qonuniyatlarini aniqlashga yordam ham beradi. Frazeologiyani eng muhim muammasi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan so'z birikmlaridan farqlab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir.

Frazeologik birliklarga misollar:

Qo'lini sovuq suvga urmaslik - hech qanday ish qilmaslik.

Ko'z ochib yumguncha - juda qisqa vaqt ichida.

Ko'ngli ochiq - saxiy, bag'ri keng odam.

Frazeologizm tilshunosligimizda muayyan so'z turkumi bo'yicha tasnif qilinmagan va grammatik xususiyati yetarlicha o'rganilmagan. Frazeologizm leksik birlik kabi qo'llanish darajasi nuqtayi nazaridan ham tasnif qilinadi. Shunga ko'ra umumiste'mol frazeologizmlarga (holdan toymoq, ro'yobga chiqmoq) va qo'llanishi chegaralangan frazeologizm farqlanadi. Qo'llanilishi chegaralangan frazeologizm (eskirgan va zamondosh) va doirasi (dialektal, ilmiy badiiy so'zlashuv) bilan ham ma'lum bir natijalarga ega.

Demak, eskirgan frazeologizm: kallasini ham qilib, yeng silkitmoq, dastin aliflom qilib kabi. Dialektal frazeologizm: alag'da bo'lmoq (xavotir olmoq), halak bo'lmoq (ovora bo'lmoq), juluni uzilmoq (qattiq baqirmoq) ko'ngli tob tashladi (ezildi). Ilmiy frazeologizm

:imkoniyatlar doirasi ,qulay qurshov,to'g'ri kelmoq, ko'zga tashlamoq.Badiiy frazeologizm :six ham kuymasini kabob ham, qildan qiyiq axtarmoq,og'zining tanobi qochmoq.So'zlashuv nutqi frazeologizmi:yer bilan osmoncha,pixini yorgan,arpasini xom o'rmoq,yerga urmoq,yuragi qon,ko'zi tor,boshi ochiq.Frazeologizmning aksariyati badiiy va so'zlashuv nutqiga xosdir.Frazeologik lug'atlarni tuzishda qo'llaniladigan tilga ko'ra :bir tilli,ikki tilli(tarjima),ko'p tilli.Frazeologik lug'atlarning qo'llanish doirasiga ko'ra maktab o'quvchilari uchun ,filologik fakultetlarning talabalari va umuman filologlar uchun ommabopdir. Bugungi kunga kelib tilshunoslikda turli turdagi lug'atlar tuzish bilan birgalikda ko'p tilli frazeologik lug'at tuzish vaqti keldi va shu sababli ham bu ishlarni bajarish uchun olimlarimiz tomonidan lug'atshunoslikning nazariy va amaliy jihatlarini ham o'rganilishi lozimdir .

ADABIYOTLAR

- 1.Mahmudov N.Jo'rayev H.Yusupova D.Hozirgi o'zbek adabiy tili.-Toshkent:O'qituvchi ,2006
- 2.Rasulov G'.O'zbek tilining frazeologik lug'ati.-Toshkent :Fan ,1984.
- 3.Tursunov U.O'zbek tilida frazeologizmlarning o'rni va ularning semantik-strukturaviy xususiyatlari.-Toshkent:Fan 1972.
- 4.Begmatov .E.O'zbek tilida frazeologik birliklarning poetik funksiyasi.-Toshkent:Fan .1990.
- 5.Salkho'jayeva D.O'zbek tilshunosligida frazeologizm va ularning tasnifi .Filologiya masalalari ,2017,N01.
- 6.Hozirgi o'zbek adabiy tili.T.R.R .Sayfullayeva ,B.R.Mengliyev.
- 7.Kun o'zbek tilining izohli lug'ati -Toshkent :O'zME,2008.